

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2019 Vol.1

www.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR Shuhrat Sirojiddinov
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI Karomat Mullaxo'jayevo
MAS'UL KOTIB Ilyos Ismoilov
TAHRIR HAY'ATI Zaynobiddin Abdirashidov Karl Rayxl (Germaniya) Baxtiyor Nazarov Kamol Abdulla (Ozarbayjon) Yusuf Chetindog' (Turkiya) Nodirxon Hasanov (Turkiya) Isa Xabibeyli (Ozarbayjon) Naim Karimov Teymur Kerimli (Ozarbayjon) Eunkyung Oh (Koreya) To'ra Mirzayev Boqijon To'xliyev Qosimjon Sodiqov G'aybulla Boboyorov Onal Kaya (Turkiya) Kimura Satoru (Yaponiya) Aftondil Erkinov Rashid Zohidov Otabek Jo'raboyev Baxtiyor Abdushukurov Sarvinoz Sotiboldiyeva Dilnavoz Yusupova Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon) Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA	
MATNSHUNOSLIK	
Porso SHAMSIYEV “Xamsa” dostonlarining ilmiy-tanqidiy matnlari va ularni tuzish prinsiplari	3
Qoʻldosh PARDAYEV Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili	23
Umidullo MAHMUDOV Sharq nasrida insho sanʼati: “Munshaoti Abdulloh Marvorid” asari	46
TILSHUNOSLIK	
Baxtiyor ABDUSHUKUROV, Lutfulla SINDOROV XI – XIV asr turkiy yozma manbalarda qoʻllanilgan zoonimlar	67
ADABIYOTSHUNOSLIK	
Vahit TURK Türkiyeʼde Nevâyî araştırmaları	95
Shahnoza RAHMONOVA Chustiy gʻazallarining vazn xususiyatlari	103

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ilyos Ismailov

EDITORIAL BOARD

Zaynabiddin Abdirashidov

Karl Rechl (Germany)

Bakhtiyor Nazarov

Kamol Abdulla (Azerbaijan)

Yusuf Cetindag (Turkey)

Nodirkhon Khasanov (Turkey)

Isa Khabibeyli (Azerbaijan)

Naim Karimov

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Tura Mirzaev

Bakijan Tukhliev

Kasimjan Sadikov

Gaybullah Babayarov

Onal Kaya (Turkey)

Kimura Satoru (Japan)

Aftandil Erkinov

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bakhtiyar Abdushukurov

Sarvinoz Sotiboldieva

Dilnavoz Yusupova

Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)

Nodirbek Jurakuziev

CONTENTS

TEXTOLOGY

Porso SHAMSIYEV

The Scientific-Critical Texts Of The Poems Of
“Khamsa” And The Principles Of Their Compilation 3

Qo'ldosh PARDAYEV

A Textual-Comparative Analysis Of The Lyric
Works Of Muqimi 23

Umidullo MAHMUDOV

The Art Of Essay In The Prose Of The East:
The Work Titled “Munshaoti Abdulloh Marvarid” 46

LINGUISTICS

Baxtiyor ABDUSHUKUROV, Lutfulla SINDOROV

The Zoonyms Used In Written Turkic Sources During
The Period Between XI — XIV Centuries 67

LITERARY STUDIES

Vahit TURK

The Scientific Researches Made In Turkey On
The Works Of Alisher Navoi 95

Shahnoza RAHMONOVA

The Metrical Features Of Chustiy's Ghazals 103

Q. Pardayev*(Toshkent, O'zbekiston)*

pardayev_k@navoiy-uni.uz

Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili

Abstrakt

Muhammad Aminxo'ja Muqimiy asarlarining nashrlari matnini shoirning dastxat bayozlari bilan qiyoslaganda aksariyat she'riy asarlar matni asliyatga muvofiq emasligi ma'lum bo'ldi. Chunki sho'ro davri mafkurasi talabidan kelib chiqib, shoirning diniy-tasavvufiy mavzudagi she'rlari tahrirga uchradi, qisqartirildi. Hajviy asarlar matnidagi kuchli ijtimoiy – tanqidiy bayt va bandlar ham tushirib qoldirildi. Natijada, tahrir qilingan asarlar o'z mazmun – mohiyatiga zid talqin qilindi. Shuningdek, maqolada shoirning ilmiy jamoatchilikka ma'lum bo'lmagan forsiy tildagi bitta maktubi, hamda Amiriy g'azaliga va o'z g'azaliga taxmis qilingan ikki muxammasi ilk marta e'lon qilinmoqda. Muqimiyning yangi topilgan asarlari shoir dunyoqarashini, ijtimoiy voqelikka munosabatini, adabiy-estetik olamini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *satira, nashr, shoir, misra, bayt, adabiy muhit, uslub, talqin, tahrir, qo'lyozma, g'azal, she'r, Turkiston.*

Muallif haqida: *Qo'ldosh Pardayev* — filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Tavsiya etiladigan havola:

Pardayev, Qo'ldosh. 2019. "Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili". *Oltin bitiglar* 1: 23—45.

Kirish

Milliy adabiyotimiz tarixida XIX asr oxiri XX asr boshlari Qo'qon adabiy muhitidan yetishib chiqqan ijodkorlar merosi alohida o'rin tutadi. Bu adabiy muhitning zabardast namoyandasi Muhammad Aminxo'ja Muqimiy asarlari har doim mutaxassislar

diqqat markazida bo'lgan.

Shoir asarlari "Devon" tartibida tuzilgan emas. Shunday bo'lsa-da, XX asr boshlarida toshbosma usulida "Devon" deb atalgan she'rlar majmuasi nashr qilingan [Muqimiy, O'zR FA ShI toshbosma № 10119, № 309, № 318, № 236]. Ammo bu to'rtala to'plam ham devon tuzish talablariga rioya etilmagan holda tartiblangan. Shuning uchun ham mazkur to'plamlarni "Devon" deb emas, balki she'rlar majmuasi sifatida qabul qilish mumkin.

Shoir ijodi namunalari yuzasidan ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Taassufki, ularda Muqimiy asarlari sho'ro davri mafkurasi talabiga ko'ra bir tomonlama talqin qilingan. Natijada, shoir nazmiy merosi o'zining asosiy mohiyatidan uzoqlashtirildi. Ya'ni asarlari tahrirga uchradi, qisqartirildi, manbalarda qolib ketdi. Bu esa, o'z navbatida, shoir adabiy merosini yangicha mezonlar asosida xolis va haqqoniy o'rganish zaruratini taqozo etmoqda.

Adabiyotlar sharhi

Muqimiy asarlari turli qo'lyozma va toshbosma bayozlarda, san'atkorlarning yon daftarlarida, adabiyot havaskorlari kolleksiyalarida, ayrim parcha qog'ozlarda turli kishilar qo'lida saqlanib kelindi. Ta'kidlash joizki, shoir asarlarini yig'ish va nashr etishda professor G. Karimovning xizmatlari katta. U Muqimiy "Asarlar to'plami"ni jami to'rt marta (1958, 1960, 1973, 1974) chop ettirdi. Afsuski, bu nashrlarda Muqimiy ijodi kommunistik mafkuraning kuchli tazyiqi sabab to'liq va mukammal holda nashr etilgan emas.

Muqimiy adabiy merosi qo'lyozmalari yuzasidan A. Shokirov ilmiy izlanishlari natijasida shoir she'rlari dastxatlari haqida yangi ma'lumotlar qo'lga kiritildi.

Istiqlol yillari ham Muqimiy asarlari qo'lyozmalari ustida ilmiy izlanishlar olib borildi. Ayniqsa, shoir asarlarining sovet davridagi eng so'nggi nashriga [Karimov 1974] kiritilmagan ayrim she'rlar keng jamoatchilik e'tiboriga havola qilindi. Jumladan, adabiyotshunos O. Jo'raboyevning Muqimiy she'rlari dastxatlari yuzasidan olib borgan tadqiqotlari e'tiborga loyiq [Jo'raboyev 1993; 2007; 2003; 2000; 2001]. Shuningdek, adabiyotshunos A. Madaminovning xizmati bilan 1997-yili "Yangi bayoz" to'plami chop etildi. Adabiyotshunoslardan A. Turdialiyev 2010-yili shoirning "Bog' aro", E. Ochilov 2009 – yili "Ko'nglum sandadur" nomli to'plamlarini nashr ettirdilar.

Mulohazalar va natijalar

Muqimiyshunos olimlar tadqiqotlarida sho'ro davri mafkurasiga ko'ra shoir ijodining quyidagi jihatlari ataylab buzib ko'rsatildi:

birinchidan, shoirning diniy-tasavvufiy ruhdagi aksariyat she'riy asarlari nashr etilmay qoldi;

ikkinchidan, Muqimiyni boy, savdogar, qozilarga qarshi qilib ko'rsatish tadqiqotlar uchun ustuvor vazifa etib belgilandi;

uchinchidan, Muqimiyning "Saroy adabiyoti" va an'alariga bo'lgan munosabati noto'g'ri talqin qilinib, ulardan sinfiy kurash alomatlari izlandi.

Shoirning turli janrlardagi lirik she'rlari singari "Darig'o mulkimiz", "Hajvi Bekturboy", "Dar mardumi Oqjar batariqi muxammas", "Dar mazammati zamona", "Ho'qandlik bir boyning sha'niga Muqimiy shoirning aytkon she'ridur", "Urug'", "Veksil", "Dar mazammati qurbaqa", "Sayohatnoma" kabi ko'plab ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi hajviy asarlarining tahrir qilinib, qisqarishlar bilan nashr etilishi buning isbotidir. Jumladan, muxammas janridagi "Darig'o mulkimiz" sarlavhali she'r Muqimiy asarlar to'plamida 6 band, asliyatda esa 8 band. Ikki band ataylab tushirib qoldirilgan. Bundan tashqari, muxammasning deyarli barcha bandlaridagi misralar tahrirga uchragan. Shundan so'ng joriy nashrlarga kiritilgan. Natijada shoirning chor mustamlakachilariga bo'lgan tanqidiy qarashi, umuman, shoir ruhiy olami yashirilgan. Xuddi shunday holni muxammasning birinchi bandidagi misralarda ko'ramiz:

Joriy nashrlarda:

*Darig'o mulkimizning sohibi ahli sharor o'lmish,
Shariat hukmi qozilar qo'lida purg'ubor o'lmish,
Ba joyi amri ma'ruf kori munkar oshkor o'lmish,
Hakim-u, olim-u, sohib fasohat xor-u zor o'lmish,
Bu kunda kimki imonin sotar, ul e'tibor o'lmish.*

Asliyatda [Madaminov 1997, 34]:

*Darig'o, dini islom hokimi ahli kuffor o'lmish,
Shariat ko'zgusikim kufr gardidin g'ubor o'lmish,
Ba joyi amri ma'ruf nahyi munkar oshkor o'lmish,
Sayid, sodotlar behurmat-u, ko'p xor-u zor o'lmish,
Bu kunda kimki imonin sotibdur, e'tibor o'lmish.*

Ko'rinadiki, she'r butunlay teskari tahrir qilingan. Natijada, shoirning tanqidi mustamlakachilarga emas, din peshvolariga, qozi-

yu boylarga qaratilgan bo'lib qolgan. Aslida, shoirning maqsadi bunday emasligi ma'lum. Bu misralarda shoir *Shariat ko'zgusikim kufr gardidin g'ubor o'lmish* deya sayid, sodotlar behurmat ekanligidan iztirob chekadi. Dinimiz, shariatimizning mustamlakachilar tomonidan poymol etilishi, oqibatda xalqning tobora shariatdan uzoqlasha borishi, umuman, millatning shunday ayanchli ahvolga, mustamlaka girdobiga tushib qolgani uning haqli e'tiroziga sabab bo'ladi. Muxammasning ikkinchi bandi ham quyidagicha tahrir qilingan:

Joriy nashrlarda:

*Zamona ahlining bir hayli bordur hayf insonliq,
Shul insofi bilan ul aylagay da'vo musulmonliq,
Birovga hiylayu makr aylayur, af'oli shaytonliq,
Bo'lur xursand o'z qilg'on ishiga buyla nodonlik,
Berib qiz keksa boyga faxrila xesh-u tabor o'lmish.*

Asliyatda:

*Zamona ahlining bir firqasig'a hayf insonliq,
Qilurlar, bilmagay "Alhamd", da'voyi musulmonliq,
Birovga hiyla-yu makr aylamak af'oli shaytonliq,
Bo'lur xursand bu shahrning bo'lg'onig'a kofiristonliq,
Berib qiz kufr elig'a, ba'zilar xesh-u tabor o'lmish.*

Shoir *Zamona ahlining bir firqasig'a hayf insonliq* deya taassuf qiladi. Jamiyatda fisq-u fasod ishlarning ko'payib ketishini g'ayridin kishilar va kofirlar aralashuvida deb bildi. Natijada xalqning ma'naviy buzilishi, e'tiqodsizlik, axloqsizlik, xiyonat, ichkilikbozlik avj oldi. Ayniqsa, shoirning "*Berib qiz kufr elig'a, ba'zilar xesh-u tabor o'lmish*" degan fikrlari ham shoirning millatdoshlaridan nechog'lik norozilik ekanligini anglatib turibdi. *Hazor afsuskim, ilm ahlida bir zarra izzat yo'q* deb boshlanuvchi bandidagi misralarda ham zamonning ayanchli ahvolga tushib, nodon kimsalar hurmat va izzatda-yu, ilm ahlining xor-u zor bo'lishi, ularda zarracha ham izzat yo'qligi kuyunchaklik bilan tilga olinadi.

Qo'qon adabiy muhiti ijodkorlarining "Bektur" turkumidagi hajviy asarlari ham o'sha davr manzaralari tasviriga qaratilgan. Muqimiy ham Zavqiy, Muhyi, Zoriy, Muhayyir va Qoriy singari bu mavzuda "Hajvi Bekturboy", "Hajvi Bektur", "Voqeayi Bektur" hajviy she'rlarini yozgani mutaxassislarga ma'lum. Muqimiyning "Hajvi Bektur boy" she'ri matnini ilk marotaba N. Ostroumov Sankt-Peterburgda nashr etilib turgan, "Zapiski Vostochnogo

otdeleniya imperatorskogo Russkogo Arxeologicheskogo obshestva” to’plamining 1894- yildagi IX tomida “Pesnya satira Viktor baya” sarlavhasi ostida ikki tilda – o’zbekcha va ruscha tarjimada chop ettirdi.

Xo’sh, bu satiraning yozilishiga sabab bo’lgan firibgar shaxs kim? Bu haqda “Zapiski Vostochnogo otdeleniya imperatorskogo Russkogo Arxeologicheskogo obshestva” to’plamining 1894-yildagi IX tomidagi so’z boshida quyidagicha ma’lumot uchraydi: “1891-yilning iyul oyida men (N. Ostruomov – Q. P.) Qo’qonda edim. O’sha yerlik qozi bilan tanishib qolib, pochta stansiyasidan uning uyiga bordim. Kechqurun mehmondo’st qozi o’z uyiga uchta hofizni taklif etdi... Hofizlar bir qancha ashulalar aytishdi. Bular orasida Xudoyorxon haqidagi hamda “Bekturboy” ashulasining tekstini topishga muyassar bo’ldim. “Bekturboy” ashulasining qahramoni (Bektur Dimitrievich Axmatov) og’a-ini Kamenskiylarning Qo’qondagi kontorasi bosh boshqaruvchisi edi... Axmatov kontoraga tegishli pullarni yig’a boshlaydi: ularning bir qismini o’zi olib qoladi, mol-mulkini esa boshqa kishi nomiga o’tkazadi. Bekturning muomalada yuz ming so’m lab puli bo’lib, u Farg’ona savdogarlari, Buxoro yahudiylari va afg’onlar bilan savdo-sotiq qilar edi. Shunday qilib, 1889-yilning oktyabriga kelib kontoradagi pullar 207 ming so’mga kamayib ketadi. Axmatovga qarshi formal da’vo qo’zg’atildi. Shundan keyin mahalliy boylar undan o’z pullarini talab qila boshladilar...”

Bu firibgar Bekturboyning barcha tovlamachiliklari davr shoirlari qalamida keng yoritildi. Bu xususda adabiyotshunoslikda muayyan fikrlar bildirilgan [Abdug’afurov 1976, 152; Karimov 1970, 150; Olimjonov 1953, 39]. Jumladan, adabiyotshunos A. Olimjonov “Hajvi Bekturboy” she’rining yozilish tarixini N. Ostroumov ma’lumoti asosida ta’kidlab, bunday yozadi: “Voqeayi Bektur” asarida Bektur bilan muomalada bo’lgan, hiylagarlikda, ochko’zlikda va xasislikda undan ham oshib tushuvchi Hodixo’ja boy obrazini yanada to’laroq berishga... bu salbiy tip xarakterini yaqqol gavdalantirishga harakat qilgan” [Olimjonov 1953, 39].

Ko’rinadiki, olim masalaga biryozlama yondashadi. Natijada asarning asosiy g’oyasi qolib, mahaliy boylar haqida, xususan, Hodixo’ja eshon tilga olinadi. A. Abdug’afurov mazkur hajviy asarlar yuzasidan to’g’ri xulosaga kelsa-da, “Hajvi Bekturboy” muxammasining ikki bandi haqida bir og’iz ham fikr bildirmaydi. Chunki olim “Sharq yulduzi” jurnali 1956-yil, 8-sonida “Muqimiyning yangi topilgan she’rlari” sarlavhali maqolasida mazkur she’rning 5 bandini keltirib, 1-bandini tushirib qoldirgan edi. Olimning “...

Muxammasda asosiy nayza “makr-u hiyla ishlatgan” tovlamachi Bekturga qarshi qaratilgan bo'lsa-da, shoir boylikdan ajrab, “singan” savdogar sudxo'rlarga achinish hissini aslo uyg'otmaydi”, degan fikrlarida biryozlama talqin kuzatiladi [Abdug'afurov 176, 35].

G. Karimov “Hajvi Bekturboy” she'rining yozilish tarixi, Bekturboy firibgarliklari haqida so'z yuritib, Muhyining mazkur turkumdagi she'ri haqida bahstlab fikrlar bildiradi: “Muhyi satiralari uchun feodal-klerikal adabiyotning g'oyaviy yo'nalishi, diniy mazmun, panislomistik ruh xosdir... Temani ishlashda, talqin qilishda Muqimiy Muhyiga prinsipial zid turadi” [Karimov 1970, 20]. Izlanishlarimiz natijasi bunday biryozlamatalqinlar asossiz ekanligini ko'rsatmoqda. “Muqimiy asarlar to'plami”da “Hajvi Bekturboy” hajviyasi 4 band bo'lgani holda, 2 bandi tushirib qoldirilgan. Natijada asarning asosiy g'oyasi soyada qolib ketgan. Aslida esa mazkur hajviya “Zapiski Vostochnogo otdeleniya imperatorskogo Russkogo Arxeologicheskogo obshestva” to'plamining 1894-yildagi IX tomida 6 band shaklida uchraydi. Muqimiy asarlari nashrlaridan tushirib qoldirilgan bandlar quyidagicha:

*Shikva qilsam joizdir, zamonalar na bo'ldi?
Botil mazhab muravvaj, musulmonlar xor bo'ldi.
Bektur tutgan ishiga yurak-bag'rim qon bo'ldi,
Kimki sanga pul berdi, ko'p yaxshi deb qo'l qo'ydi,
Bir umr ani ishi armon ekan, Bekturboy.*

*Bo'lmas duo ijobat betaqvo-u betoat,
Ko'rmas jannat yuzini har kimda yo'q diyonat,
Mo'min qullar qilmaydur amonatga xiyonat,
Arzon emas beillat, qimmat emas behikmat,
Noinsof-u betavfiq, olg'on ekan, Bekturboy.*

Shoir *Shikva qilsam joizdir, zamonalar na bo'ldi?* deya o'sha davr ijtimoiy muhiti, undagi tartib-qoidalar to'g'risida, jamiyatdagi chor hukumati o'rnatgan adolatsizliklar haqida bong uradi. Musulmonlarning kofirlar zulmidan xor bo'lishi-yu, Bekturning firibgarliklari shoirning haqli e'tiroziga sabab bo'ladi.

Adabiyotshunos R. Tojiboyev ham “Hajvi Bekturboy” muxammasining tushirib qoldirilgan ikki bandi haqida shunday yozadi: “Mazkur bandlar Muqimiy asarlarini nashrga tayyorlovchilar tomonidan shoirning chop etilgan to'plamlariga nega kiritilmagani bizga qarong'u. Taxminimizcha, ulardagi Chor Rossiyasi istilosiga

munosabat (“zamonalar na bo’ldi?”, Botil mazhab muravvaj, musulmonlar xor bo’ldi”) fikrlarg’oyaviy-siyosiy jihatdan “ehtiyotkor” bo’lgan noshirlarni cho’chitgan bo’lishi mumkin” [Tojiboyev 2007, 45].

Xullas, Muqimiyning “Hajvi Bektur” asari matnining joriy nashrlardan tushirib qoldirilgan bandlari yangicha mulohaza yuritish, muhim umumlashma xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Muqimiy ijodiga bunday biryoqlama yondashuvni shoirning turkum ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi she’riy asarlari talqinida ko’ramiz. Bu esa Muqimiyning boy, savdogar, qozi va din peshvolariga qarshi qilib ko’rsatishda kuzatiladi. Misol uchun, shoirning “Sayohatnoma” asari talqini buning isbotidir. “Sayohatnoma”ning “Qo’qondan Shohimardonga” qismining 8-bandi barcha Muqimiy asarlari joriy nashrlarida quyidagicha berilgan:

*Unda bo’lus G’ozi dedi,
Ham mufti, ham qozi dedi,
Yurt barcha norozi dedi,
Qilg’on ishi ozor ekan.*

Mazkur band talqini haqida, dastlab, adabiyotshunos H. Yoqubov bunday yozgan edi: “Shoir bu yerdan Do’rmancha mavzesiga o’tadi. Bu yerning bo’lusi ham Iso sarkordan sira qolishmaydi. U erta-yu kech ko’knori ichib, badmast holda yuradi va bir necha mansabni o’z qo’liga kiritib olgan” [Yoqubov 1953, 99]. A. Abdug’afurov fikri ham xuddi shunday: “Qishloqdagi barcha mansablarni egallab olgan amaldorlarning zolimligi, “ozor” berishi, “yurt”ning esa “norozi”ligi kabi katta ijtimoiy mazmun quyidagi bandda to’g’ridan-to’g’ri yaxlit va dangal ifodalangan” [Abdug’afurov 1976, 65]. Professor G. Karimov esa mazkur band talqiniga batafsilroq to’xtaladi: “Do’rmancha qishlog’ining hokimi ham yaramas fe’l-atvori bilan Hoji Isodan qolishmaydi. Shuning uchun u ham Muqimiy tanqididan omon qolmaydi. Do’rmonchada volost’ hokimi (“bo’lis boshlig’i”) bo’lib turgan G’ozi ismli kishi zolimlik bilan shuhrat qozongan, el-yurt nafratiga uchragan edi” [Karimov 1987, 121].

Ko’rinadiki, deyarli muqimiyshunos olimlarning fikrlari bir xil. Qanday bo’lmasin qozi, mufti, hojilarga salbiy munosabat bildirilishi kerak. Endi mazkur bandning asliyatdagi [Muqimiy 6352, 181^b] bandini keltiramiz:

*Anda boʻlus hoji dedi,
Ham mufti ham qozi dedi,
Yurti hamma rozi dedi,
Bechora beozor ekan.*

Umuman, davr talabi nuqtayi nazaridan bandning barcha misralari tahrir qilingan. Natijada muallifning mufti, hoji va qozilar haqidagi rost gaplari yolgʻonga doʻngan, matn asliyatdan mutlaq yiroqlashgan. Aslida, mazkur bandda Gʻozi obrazi mavjud emas.

Muqimiyshunoslar tilga olgan badkor Hoji Iso kim? Bu savolga javob topish uchun mazkur asarning 5-bandiga eʼtibor qaratamiz. Muqimiy asarlari joriy nashrlarida band quydagicha keladi:

*Mingboshilik kimning ishi,
Desam, dedi bedonishi,
Bir “Qoʻshtegirmonlik” kishi,
Xoʻja Iso badkor ekan.*

Asliyatda esa band bu tarzda:

*Mingboshilik kimning ishi,
Desam, dedi bir donishi,
Bir “Qoʻshtegirmonlik” kishi,
Xoʻja Iso bekor ekan.*

Taʼkidlash joizki, Muqimiy asarlari nashrining [Gʻafur Gʻulom 1942, 149] baʼzilarida toʻrtinchi misrasi “Xoʻja Iso sarkor ekan” shaklida uchraydi. Koʻrinadiki, bandning ikkinchi misrasidagi *bir donishi* soʻzining *bedonishiga* aylantirilishi muallif badiiy niyati butunlay teskari talqin etilishiga olib kelgan. Toʻrtinchi misradagi *bekor* soʻzining *badkor, sarkor* tarzida tahrir qilinishi misralar mazmuniga mos emas. Asliyatdagi band misralari mazmunidan maʼlumki, Muqimiy savol bermoqda. Bu joyning mingboshisi kim? Shunda bir oqil odam bir “Qoʻshtegirmonlik” kishi ekanligini aytmoqda va Xoʻja Iso mingboshilik lavozimidan boʻshagani taʼkidlanmoqda.

Joriy nashrlarda “Sayohatnoma” matnlari qisqartirib berilgan. Jumladan, “Qoʻqondan Shohimardonga” qismidan 10 band tushirib qoldirilgan. Shundan uch bandini 6352 raqamli bayozdan keltiramiz:

*Tangriga ko'ngil boylayin,
Borib ziyorat aylayin,
Yondim borolmay naylayin,
Ustod muridi kor ekan.*

*Armon ziyorat qilmadim,
Bir kecha yotib kelmadim,
Ko'z birla ko'rib bilmadim,
Xush bahri fayzosor ekan.*

*Shokir noyibi volosti,
Himmatda deng hotamtoyi,
Kelganda bir mehmon shavi,
Jonig'acha isor ekan [183^b].*

Barcha mavjud nashrlarda “Sayohatnoma”ning “Qo'qondan Farg'onaga” qismidan ham besh band qisqartirilib nashr etilgan. Mana o'sha tushirib qoldirilganlardan ikki band:

*Belni Muqimiy boyladim,
Shundog' yurushni shayladim,
Dunyoni tahqiq ayladim,
Bir mahzi nam-u nang ekan.*

*Hurjom bugun savdo bajo,
Baskim ko'p erkan oshno,
Erkaklari biri ota,
Xotunlari am(m)ang ekan [6352, 184^a].*

Ko'rinadiki, joriy nashrlardan tushirib qoldirilgan ba'zi bandlar o'sha davr mafkurasi talabiga ko'ra kiritilmagan bo'lsa, ba'zilari sababsiz qisqarishga uchragan.

Xuddi shunday holni Muqimiyning “Turkiston viloyatining gazetasi”ning 1903-yil 15-yanvar, 2-sonida chop etilgan 31 baytli “Ho'qandlik bir boyning sha'niga Muqimiy shoirning aytgon she'ridur” sarlavhali hajviy asari talqinida ham ko'ramiz. Negadir, barcha Muqimiy asarlari nashrida she'r “Voqeayi ko'r Ashurboy hoji” deb nomlangan. She'rning 2-, 7-, 15-bayt Muqimiy asarlar nashrida quyidagicha berilgan:

Ashurboydin eshiting qissaye,

*Ayo, ey bu Farg'onada nomdor.
Ko'rub dedilar: boy ekan, qochiring,
Ashur ko'r o'zi ham bo'lub beqaror.
Sekinroq gapir, men Ashurboy – dedi.
Qochib o'lturibman, senga intizor.*

Mazkur baytlarni “Turkiston viloyatining gazetisi”da bu tarzda o'qiymiz:

*Eshiting o'shal boydin qissaye,
Ayo, ey bu Farg'onada nomdor.
Ko'rub dedilar: boy ekan, qochiring,
Oyog'ida kishan qochurg'a ozor.
Sekinroq gapir, men falonboy – dedi.
Qochib o'lturibman, senga intizor.*

Ko'rinib turibdiki, biror joyda Ashurboy obrazi yo'q. She'r misralari noshirlar tomonidan tahrir qilinib o'zgartirilgan. Shundan so'ng, hajviy she'rga “Voqeayi ko'r Ashurboy hoji” deb sarlavha qo'yilgan. She'rning 26-bayti sho'ro davri mafkurasiga ko'ra quyidagicha qayta yozilgan:

*Haqorat qilingan kishilar qolib,
Topib boy so'zi bunda zo'r e'tibor.*

Bayt haqida adabiyotshunos A. Abdug'afurov shunday yozgan edi: “Ushbu satirada alohida diqqatga sazovor yana bir bayt bor. Unda shoir “boy so'zi” “zo'r e'tibor” topishining asl sabablaridan biriga – pul, oltinning u tuzumda hal qiluvchi rolga aniq ishora etadi. Ashurboy hoji “g'ubor”ni yuvish uchun barcha amaldorga “nihoniy” oltin-kumushlar (“siym-u zar”)ni “suv kabi” ishlatadi, pora beradi” [Abdug'afurov 1976,14]. Boshqa muqimiyshunoslar fikri ham shunga mutanosib. Aslida, “Turkiston viloyatining gazetisi”da bayt mana bunday berilgan edi:

*Eshonlar qolib dukchini aybig'a,
Bu odam uyatig'a ahli tujjor.*

Bunday tahrir qilinib, misralari qayta yozilgan she'riy asarlar Muqimiy asarlar nashrida ko'plab uchrashini ta'kidlash kerak.

Bunday holni shoirning “Dar mazammati zamona” sarlavhali ijtimoiy-siyosiy mavzudagi she'ri misolida ham kuzatish mumkin.

Afsuski, she'r matni Muqimiy asarlari tabdil nusxalarida 10 bayt holida bo'lib, yetti bayti tashlab ketilgan. Bu esa shoirning chor mustamlakasiga bo'lgan tanqidiy qarashining yashirilishiga olib kelgan. Misol uchun, nashrlardan tushirib qoldirilgan she'rning 2-, 3-baytlari Muqimiyning 1325-raqamli dastxat bayozida (120^a) quyidagicha keladi:

*To'lib cherkas, qizilbosh, armanilar shahrimiz ichra,
Musulmonlar tahipo yaxshilar ko'zdin nihon bo'ldi.
Hamiyat aylab Ahmadjon turib tujjor ahlidin,
Shijoatdin tanida har sari muyi sinon bo'ldi.*

Muqimiy dunyoqarashini, voqelikka munosabatini, umuman, badiiy-estetik tafakkur olamini o'rganishda shoirning jamoatchilikka ma'lum bo'lmagan manbalarda saqlanib qolgan turkum asarlari yordam beradi. Jumladan, Muqimiy dastxat qo'lyozma bayozidagi [7521, 46^a] forsiy tilida yozilgan 9 baytli she'riy maktubi buning dalilidir. Manbadan she'r matnini ilk bor joriy yozuvda to'liq holda keltiramiz:

Tilmochi hokimi Islom Burhonro salom,
Soniyani Mirzo Umar mirzoyi devonro salom.

Mirsalim xolisanlillo ba sarkori zamon,
Ya'ni oliyqadr mingboshiyi davronro salom.

Hoji qoziyi muzofoti "Qaroqchiro" duo,
Ham Zuhur hoji-yu qozi Sayyid Usmonro salom.

Shudki, muddatho na pursidand in uftodoro,
Az shumoyon ham chi boshad yak musulmonro salom.

(.....)¹andarhami nogah rasid
Man ba har vohid firistodam shumoyonro salom.

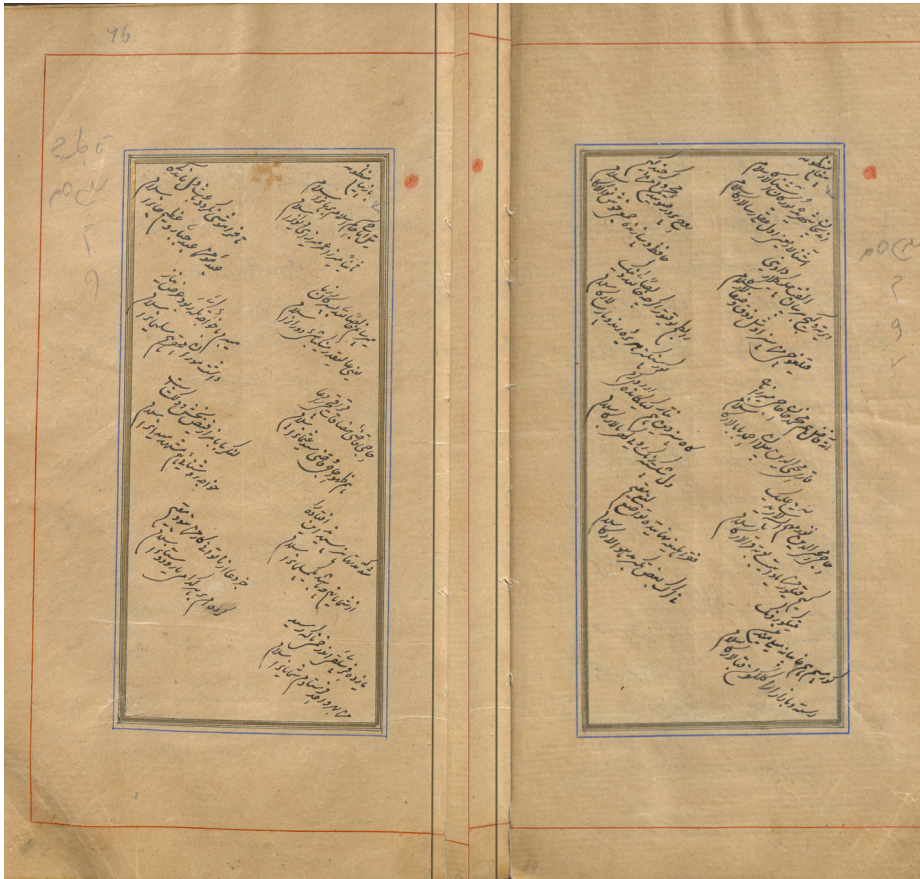
To faromushi nagardad boisi dilmondagi,
Abdumo'min, Abdujabbor-u Azimjonro salom.

Mebaram bo Xo'jayi tikka rabud arzi niyoz,
Doshti muroni muhaqqar ham Sulaymonro salom.

1 O'chib ketgani sababli o'qib bo'lmadi.

“Langar bobo” mazori fayzbaxsh-u dilkushost,
“Xoja ro’shnoyi” ham “Shahidi maydon”ro salom.

Juz duo az notavoni kori man nabud, Muqim,
Kardam bar har kadomi yor-u do’stonro salom.

1-rasm. Qo'lyozma bayoz. O'zRFASHI 7521 46^a bet.

Tarjimasi:

Hokimi islomning tilmochi (tarjimon) Burhonga
salom,
So'ngra devonning mirzosi Mirzo Umarga salom.

Xolisanlillo, zamonaning sarkori Mirsalimga,
Ya'ni oliyqadr, hurmatli mingboshiga salom.

“Qaroqchi” muzofotining qozisi hojiga duo,
Ham Zuhur hojiga va Sayyid Usmon qoziga salom.

Bir necha vaqtdurki, bu aftodaholning ahvolini
so‘ramadinglar,
Axir sizlar ham bir bechoraga salom aytsangiz
nima bo‘lur edi.

.....nogah yetib keldi,
Man har biringizga alohida-alohida salom yubordim.

Unutish va ko‘ngil qolishiga sabab bo‘lmasin deb,
Abdumo‘min, Abdujabbor, Azimjonlarga salom.

Xo‘jayi tikka rabodga arzi ixlos yuboramiz,
Chumolilar dashti hamda Sulaymonga salom.

“Langar bobo” mozori fayzbaxsh va dilkushodir.
“Xoja ro‘shnoyli” va “Shahidi maydon” ga salom.

Duodan boshqa men notavon Muqimiyning nima
ishim ham bo‘lar edi,
Yor-u do‘stlarning hammasiga bir-bir salom
yuboraman.

She‘r mazmunidan ko‘rinadiki, bu maktub Muqimiy Toshkentda ekanligida yozilgan. She‘rda tilga olingan Burhon tilmoch, Zuhur hoji, Sayyid Usmon qozi, Abdumo‘min, Abdujabbor, Azimjon, Mirza Umar, Mirsalim singari kishilar Muqimiyning do‘stlari va yaqin kishilari bo‘lganligini ta‘kidlash kerak. Ularning nomi shoirning boshqa asarlarida ham ko‘p uchraydi. Misol uchun, Azimjon boy savdogarchilik bilan Moskvaga qatnab turgan. Muqimiy jiyani Ro‘zimuhammad Do‘stmatovga yozgan xatlarini ko‘pincha Azimjon boydan berib yuborib turgan. Shoirning *Ko‘zlarning nuri va majruh siynalar sururi, ya’ni Ro‘zimuhammadjon* sarlavhali maktubida quyidagi jummalarni o‘qiymiz: “... yuborgan ikkinchi xatingiz ham Azimjon boybachchadan tegdi... Va yana maxfiy qolmasunki, ushbu xatni sizga qurbon oyining boshidin o‘n besh kun ilgari yozub mazkur xarta bilan Azimjonga po‘shtaga tashlang deb o‘zimda Marg‘ilonga ketib erdim” [Karimov 1960, 124]. Mirza Umar, Burhon, Zuhur hoji haqidagi misralarni yana shoirning “Sayohatnoma” asarida uchratamiz. Jumladan, ularning nomlari asarning “Qo‘qondan Isfaraga” qismidagi quyidagi bandlarda keladi:

Bo'lsun o'shal **Burhon** omon,
Yaxshi yigitdur begumon,
Xursand qildi nogahon,
Mingboshi Xol sarkor ekan.

Du bora yurdim dashtlab,
Bodom koniga qarab,
Mirza Umarni so'rag'lab,
Hovlisida nahor ekan.

Hoji Zuhur ham O'rdada,
Sarhavzlar, oliy sada,
Borsa agar bir hamzada,
Jonig'acha esor ekan.

Umuman, mazkur nazmiy maktubning Muqimiy asarlar nashridan tashlab ketilganligini undagi hoji, qozi, boylar tilga olinganligi bilan izohlash mumkin. Bundan tashqari, maktubda diniy mazmundagi buzrukvor qadamjolar tasviri keltirilganligi ham sabab bo'lgan, nazarimizda.

Taassufki, bu davr adabiyoti sho'rolar davrida "feodal-klerikal adabiyot (saroy adabiyoti)", "reaksion adabiyot (diniy-mistik adabiyot)", "progressiv adabiyot (demokratik adabiyot)" kabi turli nomlar bilan talqin etildi. Bu kabi talqinlar sho'ro davrida yaratilgan barcha tadqiqotlarga xos. Birgina misol, XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlari Qo'qon adabiy muhitini o'rgangan professor G'. Karimov: "Feodal, xonlar saroyida maydonga kelgan adabiyotlarning hammasi uchun mushtarak bo'lgan asosiy xususiyat shundan iboratki, ular badiiy ijodiyotning asosiy masalasida – turmushga adabiyotning munosabati masalasida hukmron sinflarning reaksiyon manfaatlarini himoya qilib, tarixiy haqqoniyatdan ko'z yumdi, uni bo'yab, buzib, qing'ir oynada ko'rsatishga harakat qildi. Feodal-saroy adabiyotining mana shu reaksiyon ijodiy-estetik pozitsiyasidan uning formalizmga asoslangan badiiy uslubi kelib chiqadi" [Karimov 1974, 16] deya, bu adabiyot payrov adabiyoti, nazirago'ylik, shaklbozlikdan boshqa hech narsa emas edi, degan fikrlarni bildirib, Amir Umarxon saroyidagi mushoiralar haqida to'xtaladi. Muqimiy ijodini ularga qarshi qo'yadi.

Aslida, bunday talqinlar asossiz ekanligini keyingi tadqiqotlar ko'rsatmoqda. "Ma'lumki, o'zbek adabiyoti tarixini "saroy adabiyoti"dan ajratib olib tasavvur qilish mumkin emas. Yusuf Xos

Hojib, Alisher Navoiy, Munis, Ogahiy, Uvaysiy, Nodira kabi o'zbek so'z san'atining zabardast namoyandalari ijodi bevosita saroy muhiti bilan bog'liq bo'lgan edi" [Qobilova 2007, 44].

N. Jumaxo'ja ta'kidlaganidek, "Saroy adabiyoti deganimiz, bizga uqtirishganidek, juda mahdud va g'arib mulkka o'xshamaydi. Bu adabiyotni yagona milliy adabiyot bag'ridan sug'urib olib o'rganish ham qiyin, chamasi. Tarixning barcha davrlaridagi saroy adabiyoti va uning namoyandalari ijodini bir-ikki maqola yo kitobga sig'dirib o'rgangulik emas... Saroy muhitiga pokiza va xolis niyat bilan safar etaylik" [Jumaxo'ja 1995, 7].

Shu munosabat bilan Muqimiy va Amiriy ijodiga to'xtalish zarurati seziladi. Muqimiy she'riyatida Amiriy ijodidan ta'sirlanib, nazira va taxmislar qilingan ko'plab asarlarni uchratish mumkin. Jumladan,

Amiriy:

*Arzimni aytay bodi sabog'a,
Bizdan duo deng ul bevafoq'a*

[Amiriy Devon, 1972, 87].

Muqimiy:

*Arzimni aytay bodi sabog'a,
Shoyad gapurgay ul gulqabog'a* [Karimov 1974, 43].

Ko'rinadiki, Muqimiy Amiriy g'azalidagi birinchi misrani aynan takrorlab, "tazmin" san'atini hosil qilgan. Muqimiy g'azali ham mazmun, ham badiiy tasviri bilan Amiriy g'azaliga to'la hamohang. Bu kabi nazira qilingan g'azallardan ma'lumki, Muqimiy ijodining ilk davridanoq salaflari ijodiga imkon boricha yaqin bo'lishga, ulardagi ravonlikni egallashga intilganini ta'kidlash kerak.

Sho'ro davridagi Muqimiy asarlari nashrida Amiriyning "mujgoning", "xo'b bo'ldi", "muborak", "shirin", "qo'zg'olmasun" radifli g'azallariga Muqimiy taxmis qilgan beshta muxammas uchraydi. Taassufki, keyingi tadqiqotlar natijasida manbalarda qolib ketgan Muqimiyning Amiriy g'azaliga taxmis qilgan yana 4 ta muxammasi aniqlandi. Shundan:

*Nogah, ey mast-u tag'ofil netar az ro'yi karam,
So'rg'ali xastalaring holini ko'rganda qadam,*

deb boshlanuvchi 7 bandlik muxammas faqat Po'lotjon domulla Qayyumovning "Tazkirayi Qayyumiy" asarida e'lon qilingan. Shuningdek, mazkur she'r O'zR FA ShI qo'lyozmalar fondida

saqlanayotgan 7688 raqamli qoʻlyozma bayozda (67^{a-b}) ham berilgan. Ikkinchi yangi aniqlangan *Koʻp kezdim Arab bila Ajamni* deb boshlanuvchi 8 bandli muxammas A. Madaminovning 1997-yilda chop etilgan “Yangi bayoz” toʻplamiga kiritilgan. Shundan soʻng, A. Turdialiyeu xizmati bilan nashr etilgan “Bogʻ aro” toʻplamida ham berilgan. Uchinchi muxammas (13 band) adabiyotshunoslar A. Turdialiyeu va S. Eshonova tomonidan “Oʻzbekiston adabiyoti va sanʼati” gazetasi 2011-yil 22-aprel sonida chop etilgan. Uning dastlabki bandi quyidagicha:

*Garchi taxti saltanatni oshiyon etdim, Amir,
Rangi roʻyimni misoli zaʼfaron etdim, Amir,
Qomatimni gʻam yuki birlan kamon etdim, Amir,
Har nechakim fathi iqlimi jahon etdim, Amir,
Andin oʻtdim, yor koʻyida makon etdim, Amir.*

Izlanishimiz natijasida shoirning OʻzR FA ShI qoʻlyozmalar fondida saqlanayotgan 7521 raqamli dastxat bayozdan (56^b) 5 bandli muxammas aniqlandi. Muxammas ilmiy jamoatchilikka ilk marta taqdim etilmoqda:

Jon qushigʻa panohdur kokil,
Vasligʻa hazor rohdur kokil,
Manga shul ishtibohdur kokil,
Nega muncha siyohdur kokil,
Magaram dudi ohdur kokil.

Ruh purkab urganida soʻzi,
Koʻzlari goʻyo kiyikni koʻzi,
Nogahonkim niqobin ochdi oʻzi,
Xalqayi zulfidin koʻrindi yuzi,
Holayi badri mohdur kokil.

Hukmkashlar bitarga xol-u xatti,
Tashnadur qon toʻkarga xol-u xatti,
Tigʻ parron otargʻa xol-u xatti,
Hiylayi qatl etargʻa xol-u xatti,
Ikki zolim guvohdur kokil.

Saydima maxfi dom qurmak uchun,
Donayi xoligʻa uchurmak uchun,
Orazigʻa safo oshurmak uchun,

Husn iqbolini yoshurmak uchun,
Toji zeri kulohdur kokil.
Xo'bro'larni benaziridur,
Yusufi Misriyni vaziridur,
Dilrabolar Muqimiy asiridur,
Kishvari husnni Amiridur,
Saltanat dastgohidur kokil.

Muxammas bog'lash shoirdan juda katta mahorat talab qiladi. Birinchi navbatda, muallif taxmis bog'layotgan she'rning mohiyatini chuqur anglab, uni mazmunan yanada kengaytirishga harakat qiladi. Muqimiyning Amiriy g'azaliga bog'langan muxammaslari shu ma'noda yuqoridagi talablarga to'la javob beradi.

Bugunga kelib Muqimiyning diniy-tasavvufiy mazmundagi asarlar yozgani aniqlangan. Sho'rolar davrida shoir ijodining ana shu qirralari chetlab o'tildi. Ba'zi hollarda bu asarlar o'z mohiyatiga zid talqin etilib, shoir ruhiy olamiga nomuvofiq fikr-mulohazalar bildirildi. Bunday holni H. Zarifov, A. Olimjonov, G'. G'ulom, H. Vohidov, O. Sharofitdinov, A. Abdug'afurov, G'. Karimov tadqiqotlarida ko'rish mumkin. Jumladan, H. Vohidovning yozishicha: "Islom diniga ko'ra haj qilgan har bir musulmon gunohsiz, hurmat va obro'ga sazovor kishi hisoblansa, Muqimiy fikricha, haj qilish kishini gunohsiz, axloqiy jihatdan pok qilmay, balki aksincha diniy hislaridan foydalanib, ularni talovchi, xurofot va fanatizm botqog'iga itaruvchi tekinox'rlarni ko'paytirdi... Muqimiy toat-ibodatlarda ham ko'p nuqsonlarni ko'rdi... Muqimiy mahbubaga murojaat qilib, undan insoniy muhabbatni inkor qiluvchi zohidni pushaymon qildirishni so'raydi:

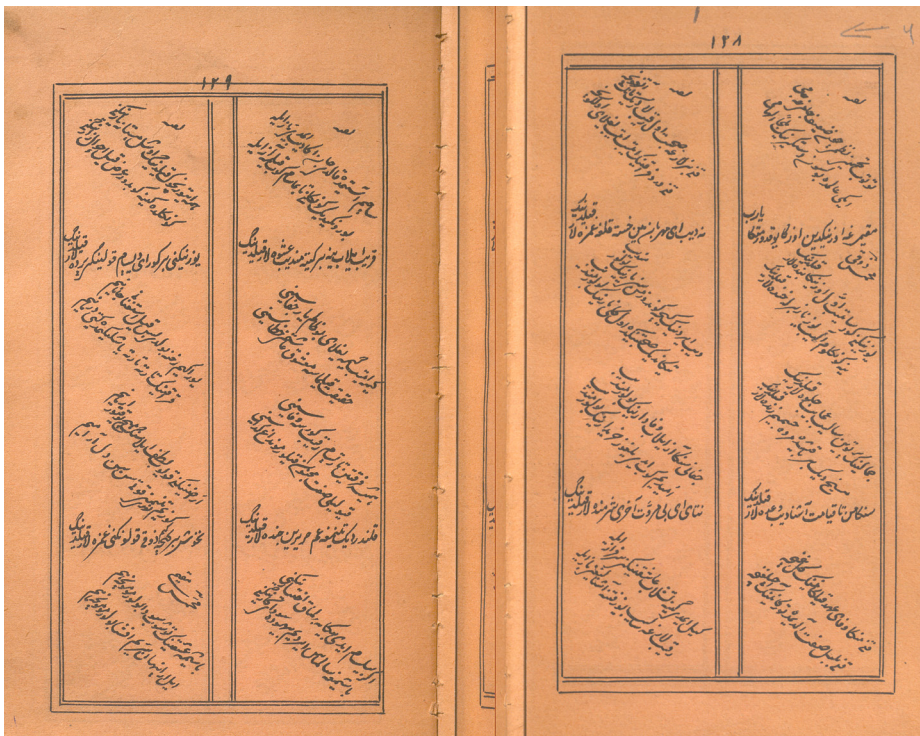
Ko'rsatib banagohi qoshlaringni mehrobi,
Shuncha yilgi zohidni zuhdidan pushaymon qil.

Muqimiy sufizmni ana shu tarzda fosh etadi" [Vohidov 1959, 82]. Taassufki, Muqimiydek imon-e'tiqodli shoirning diniy arkonlarga, xususan, ro'zaga, hajga, toat-ibodatga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishi aslo mumkin emas. Ayni shu bayt xususida adabiyotshunos E. Ochilov quyidagicha mulohaza bildiradi: "Bu baytni tasavvufdan ajratib olib, talqin qilish sira ham mumkin emas. Ma'lumki, tasavvuf adabiyotida zohid ishq-u ma'rifatdan bexabar kishi sifatida tasvirlanadi. U faqat toat-ibodat bilan jannat rohatiga noil bo'lishnigina xohlaydi. Sufiyning maqsadi esa Ollohning o'zi: unda jannat muhabbati-yu jahannam qo'rquvi yo'q. Agar Xudo

jamolini ko'rsatsa, unga jahannam jannatdan afzal, aksincha, ilohiy husinga vosil bo'lmasa, jannat do'zaxdan ham battar. Shuning uchun ham bir qiyo boqib, zohidning qalbiga o'tyoq, to u ming yilgi zuhdidan kechib, ishq ko'yiga kirsin deydi" [Ochilov 2009, 32].

Muqimiyning tasavvufiy mazmundagi "yo Rab" radifli g'azali ongli ravishda o'zgartirilib, kitobxonlar e'tiboriga havola qilinganini oldingi maqolalarimizda ta'kidlagan edik.

Muqimiy yana fikrlarini kengaytirib, mazkur g'azalning 9 baytiga 9 bandlik muxammas bitgan. Afsuski, muxammas hanuzgacha ilm ahli e'tiboriga havola etilmagan. Mazkur muxammas ham O'zR FA ShI qo'lyozmalar fondida saqlanayotgan 346 raqamli "Bayozi yangi" nomli (125 – 128-sahifalar) toshbosma bayozdan aniqlanib, ilk marta muxammas matni jamoatchilikka taqdim etilmoqda:

2-rasm. Bayozi yangi. O'zRFASHI 346, 125-bet.

Kuyub ishqing o'tig'a doimo bo'ldim fano, yo Rab,
Dutunimdin qaro to'n kiymish ul sab'i samo, yo Rab,
Na qildim sanga kim etding mani andin judo, yo Rab,
Yutarman zahr hajring ishqida nozik ado, yo Rab,
Bu yanglig' talx komim, bormu dardimg'a davo, yo Rab.

Xam o'ldi qomatim bori g'amingda g'urbatingdinkim,

Xazon yafrog'i yanglig' sarg'oyibman furqatingdinkim,
Tarahhum etmading berahm, bir yo'li shafqatingdinkim,
Kimi oldida yig'lay ul jafojo' hasratindinkim,
Borib bo'ldi bu kun begonalarg'a oshno, yo Rab.

Chamandin gul uzarg'a intizoram fasl emas mumkin,
Kirib bahr ichra olmoq gavhari noyob emas mumkin,
Solib bo'ynimg'a zulfin qilg'ali qullob emas mumkin,
Yotibman muntazir yo'lida, garchi vasl emas mumkin,
Kechar ne nav' holing desa bir yo'l man rizo, yo Rab.

Jahonga to kelibman ko'zni nomahram sari ochdim,
Tuzuk ishlarni tashlab, doimo isyon sari qochtim,
Tun-u kun ayshi ishrat birla g'aflat bodasin ichtim,
Hayotim mazraig'a ma'siyatlar donasin sochtim,
Agarchi tongla lutf et, hosilim jurm-u xato, yo Rab.

Meningdek benavog'a oy jamoling ko'rmog'i mushkul,
Izing tufrog'in aylab to'tiyo chun topmog'i mushkul,
Yurakda yongan o'tni suv bilan so'ndurmog'i mushkul,
Harimi qurbiga mendek gadoni yetmaki mushkul,
Anikim dargohida bo'lsa sultonlar gado, yo Rab.

Qading zebosidin ul sarv-u ra'nolar erur xurram,
Ko'zing maxmuridin ul jomi sahbolar erur xurram,
Dahoning g'unchasidin durri yaktolar erur xurram,
Bahori orazingdin ko'hi sahrolar erur xurram,
Qilur shavqi jamoling birla bulbullar navo, yo Rab.

G'ami anduh-u motam birlakim vobastadur Majnun,
Jamoling ishtiyoqida base dilxastadur Majnun,
Xayolingdin badarmon ro'z-u shab oshuftadur Majnun,
Agar bir umr hijron dashtida sargashtadur Majnun,
Anga Layli bahona, maqsadim san muddao, Yo rab.

Fujurim haddin afzun chun misli afgori borondur,
Nihoyat yo'q angokim jumlayi bargi daraxtondur,
Qulingman rahm qilsang, rahmating behaddi poyondur,
Hidoyat qilmasang, tavfiq-u fazling g'arqi isyondur,
Ibodatlarda nuqson ko'p, namozimda riyo, yo Rab.

Yotib vayronalarda xasta qul, noshod-u no komi,
Beribdur subhi baxtingʻa qoraytib zulmati shomi,
Tutub taxmisi nazmi chun zaif Jomiygʻa, deb Jomiy,
Iki olamda boʻlgʻil dastigir-u malja-u homiy,
Muqimiygʻa oʻzingdan oʻzga yoʻqdur muttako, yo Rab.

Mumtoz shoirlarning barchasi oʻz munojotlarini Yaratgandan rahm shavqat soʻrash ilinjida yaratadi. Ushbu munojot ham ana shu maqsadda yozilgan. Koʻrinib turibdiki, muxammasning boshdan oxirigacha shoirning Yaratganga munojoti tasvirlangan. Oʻzini Alloh oldida gunohkor sanagan shoir “Yutarman zahr hajring ishqida nozik ado, yo Rab” deya kuyunchaklik bilan iltijo qiladi. Muxammasda esa boshdan-oyoq maʼrifiy gʻoyalar ustuvor ahamiyat kasb etgan.

Xulosa

Muqimiy asarlari tahriri natijasida shoir asarlari nashrlarida koʻplab matniy tafovutlar yuzaga kelgan. Bu esa asar talqiniga ham jiddiy taʼsir koʻrsatgan. Muqimiyning “Sayohatnoma” asari oʻz mohiyatidan uzoqlashtirilib talqin etilganligi, “Hajvi Bektur”, “Darigʻo mulkimiz” hajviy asarlari matni tahrir qilinib, joriy nashrlardan tushirib qoldirilgan bandlari yangicha mulohaza yuritish, muhim umumlashma xulosalar chiqarish imkonini beradi. Misralari qayta yozilgan “Hoʻqandlik bir boyning shaʼniga Muqimiy shoirning aytkon sheʼridur” sarlavhali sheʼri kabi asarlar Muqimiy asarlari nashrida koʻplab uchrashini taʼkidlash kerak. Shoirning manbalardan yangi aniqlangan diniy-tasavvufiy mavzudagi gʻazal va muxammaslari mohiyatan diniy-tasavvufiy gʻoyalarning badiiy talqiniga bagʻishlangan boʻlsa-da, shoir sheʼrlar mazmuniga zulm va bidʼatning ofat manbai ekanligi, adolatni ulugʻlash kabi fikrlarini singdirib yuborgan.

Muqimiy haqida maʼlumot beruvchi koʻplab manbalar ijodkor shaxsiyati va dunyoqarashi haqida teranroq mulohaza yuritishga undaydi. Shu bois shoirning yangi topilgan ijod namunalarini tadqiq etish zarur. Muqimiy yashagan davr vatanimiz tarixida koʻplab ijtimoiy ziddiyatlarga boy boʻlgan davrdir. Shu jihatdan, shoir adabiy-estetik dunyosini, muhit va jamiyatga munosabatini oʻrganishda uning yangi topilgan sheʼrlari tahlili ilmiy qimmatga ega.

Adabiyotlar

- Абдуғафуров, Абдурашид. 1976. *Муқимий сатираси*. Тошкент: Фан.
- Жумахўжа, Нусратулло. 1995. *Феруз – маданият ва санъат ҳомийси*. Тошкент: Фан.
- Жўрабоев, Отабек. 1999. “Меҳрибони топмадим”. *ЎЗАС*, 9.
- Жўрабоев, Отабек. 2000. “Фитрату фазлу балоғат бўлғусидур шунчалар”. *Тафаккур* 3: 80 – 87.
- Жўрабоев, Отабек. 1999. “Муқимийнинг “Чўнтак баёзи”. *Гулистон* 2: 58 – 59.
- Жўрабоев, Отабек. 2001. “Қўлёзма манбаларда Муқимий ижоди”. *Тил ва адабиёт таълими* 3: 36 – 40.
- Жўрабоев, Отабек. 2008. “Муқимий қўлёзмаларида форсий шеърлар”. *Сино* 28: 45 – 49.
- Каримов, Ғулом. 1960. *Муқимий ижодий меросининг манбалари*. Муқимий. Асарлар тўплами. II том. Тошкент: Ўздавнашр.
- Каримов, Ғулом. 1970. *Муқимий ҳаёти ва ижоди*. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Каримов, Ғулом. 1974. *Муқимий. Асарлар*. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Каримов, Ғулом. 1987. *Ўзбек адабиёти тарихи*. Учинчи китоб. Тошкент: Ўқитувчи.
- Мадаминов, Ахмаджон. 1997. *Янги баёз*. Тошкент: Шарқ.
- Муқимий. Девон. ЎзРФАШИ, тошбосма №10119; №309 ; №318; №236.
- Олимжонов, Абдулла. 1953. *Муҳаммад Амин Муқимий*. Тошкент: Фан.
- Очилов, Эргаш. 2009. *Қўнғлум сандадур*. Тошкент: Шарқ.
- Қодирова, Маҳбуба. 1972. *Амирий. Девон*. Тошкент: Фан.
- Қобилова, Зебо. 2007. *Амирий ва унинг адабий фаолияти*. Филол.фан. номз. дисс... . Тошкент.
- Қўлёзма баёз*. ЎзРФАШИ, № 1325.
- Қўлёзма баёз*. ЎзРФАШИ, № 6352.
- Қўлёзма баёз*. ЎзРФАШИ, № 7521.
- Қўлёзма баёз*. ЎзРФАШИ, № 7688.
- Тожибоев, Рустам. 2007. “Бир адабий чалкашлик хусусида”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 6: 40 – 45.
- Воҳидов, Ҳошим. 1959. *Фурқат ва Муқимийнинг ижтимоий-сиёсий қарашлари*. Тошкент: Ўздавнашр.
- Ёқубов, Ҳомил. 1953. “Демократ шоир Муқимий”. *Шарқ юлдузи* 9: 92 – 99.
- Ғулом, Ғафур. 1942. *Муқимий*. Тошкент: Фан.
- Ғулом, Ғафур. 1942. *Муқимий*. Тошкент: ЎзФан.

Q. Pardayev

(Tashkent, Uzbekistan)

pardayev_k@navoiy-uni.uz

A Textual-Comparative Analysis Of The Lyric Works Of Mukimi

Abstract

Comparing the current text of the works of Mohammad Aminkhoja Mukimi with handwriting bayaz of the poet proved that they do not correspond to the original. Because of the ideology of Soviet Union poet's poems of religious and mystical nature have been amended and shortened. Strong social critical verses in the texts of comedic works of the poet were also dropped down. As a result, the edited work was interpreted against the original essence. Also in the article, a new letter written in Persian-Tajik language which is unknown to the scientific community and two mukhammases of the poet and ghazals of Amirare published for the first time. The newly discovered works by Mukimi are important for studying the poet's worldview, attitudes towards social reality, the literary and aesthetic world.

Keywords: poet, interpretation, line, ghazal, stophe, editing, literary environment, edition, manuscript, poems, satirical, style, Turkistan.

About the author: *Qo'ldosh Pardayev* — Candidate of Philological Science, Assistant Professor, Tashkent State University of Uzbek Language And Literature Named After Alisher Navoi.

Recommended citation:

Pardayev, Qo'ldosh. 2019. "Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili". *Oltin bitiglar* 1: 23—45.

References

- Abdug'afurov, Abdurashid. 1976. *Muqimiy satirasi*. Toshkent: Fan.
- Jumaxo'ja, Nusratullo. 1995. *Feruz madaniyat va san'at homiysi*. Toshkent: Fan.
- Jo'raboiev, Otabek. 1999. "Mehriboni topmadim". *O'zAS*, 9.
- Jo'raboiev, Otabek. 1999. "Muqimiyning "Cho'ntak bayozi". *Guliston* 2: 58 – 59.
- Jo'raboiev, Otabek. 2001. "Qo'lyozma manbalarda Muqimiy ijodi". *Til va adabiyot ta'limi* 3: 36 – 40.
- Jo'raboiev, Otabek. 2000. "Fitrat-u faz-lu balog'at bo'lg'usidur shunchalar". *Tafakkur* 3: 80 – 87.
- Jo'raboiev, Otabek. 2008. "Muqimiy qo'lyozmalarida forsiy she'rilar". *Sino* 28: 45

– 49.

Karimov, G'ulom. 1960. *Muqimiy ijodiy merosining manbalari*. Muqimiy. Asarlar to'plami. II tom. Toshkent: O'zdavnashr.

Karimov, G'ulom. 1970. *Muqimiy hayoti va ijodi*. Toshkent: Adabiyot va san'at.

Karimov, G'ulom. 1974. *Muqimiy. Asarlar*. Toshkent: Adabiyot va san'at.

Karimov, G'ulom. 1987. *O'zbek adabiyoti tarixi. Uchinchi kitob*. Toshkent: O'qituvchi.

Madaminov, Axmadjon. 1997. *Yangi bayoz*. Toshkent: Sharq.

Muqimiy. *Devon*. O'zRFASHI, toshbosma №10119 ; №309 ; №318; №236.

Olimjonov, Abdulla. 1953. *Muhammad Amin Muqimiy*. Toshkent: Fan.

Ochilov, Ergash. 2009. *Ko'nglum sandadur*. Toshkent: Sharq.

Qobilova, Zebo. 2007. *Amiriy va uning adabiy faoliyati*. Filol.fan.nomz. diss... . Toshkent.

Qodirova, Mahbuba. 1972. *Amiriy. Devon*. Toshkent: Fan.

Qo'lyozma bayoz. O'zRFASHI, № 1325.

Qo'lyozma bayoz. O'zRFASHI, № 6352.

Qo'lyozma bayoz. O'zRFASHI, № 7521.

Qo'lyozma bayoz. O'zRFASHI, № 7688.

Tojiboev, Rustam. 2007. "Bir adabiy chalkashlik xususida". *O'zbek tili va adabiyoti* 6: 40 – 45.

Vohidov, Hoshim. 1959. *Furqat va Muqimiyning ijtimoiy-siyosiy qarashlari*. Toshkent: O'zdavnashr.

Yoqubov, Homil. 1953. "Demokrat shoir Muqimiy". *Sharq yulduzi* 9: 92 – 99.

G'ulom, G'afur. 1942. *Muqimiy*. Toshkent: Fan.

G'ulom, G'afur. 1942. *Muqimiy*. Toshkent: O'zFan.